XIV. Moderniųjų laikų archeologija
Modern Age Archaeology

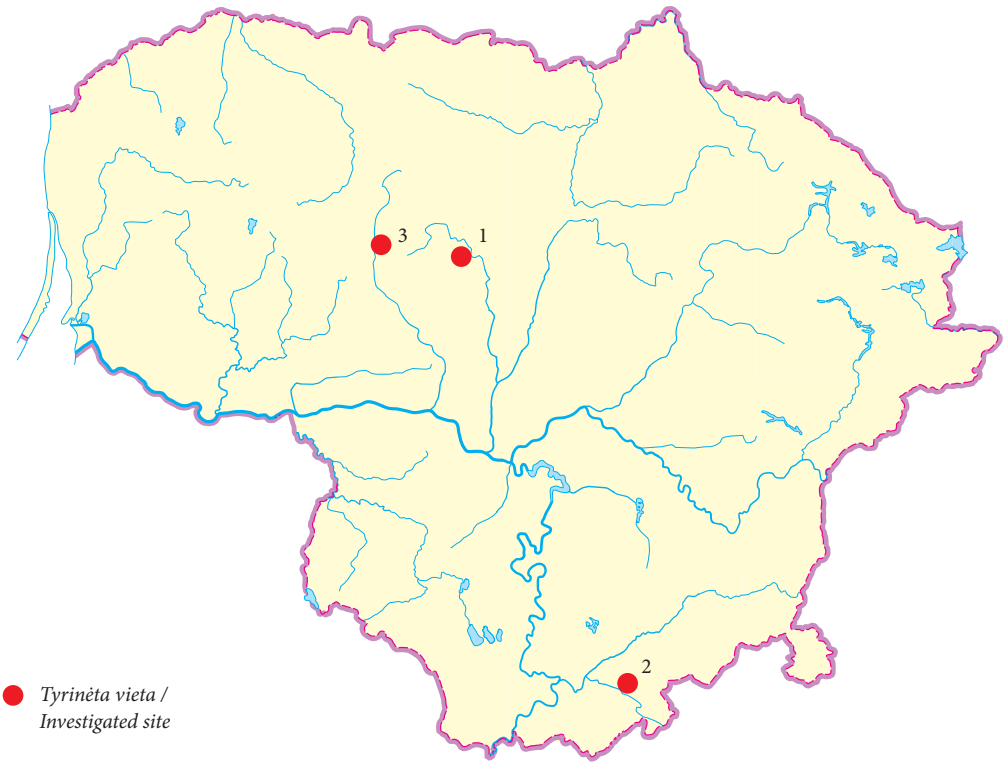

● *Tyrinėta vieta / Investigated site*

1. Balandiškis
2. Palkabalis
3. Tytuvėnai

Jonas Balčiūnas,
Rimantas Kraujalis,
Algirdas Skrupskelis,
Arūnas Strazdas,
Gintautas Zabiela

Sudegusio sakralinio meno muziejaus Tytuvėnuose tyrimai

2012 m. sausio 26 d. kilo gaisras Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos bažnyčios ir vienuolyno ansamblyje (G2KP, UK 975) (Kelmės r., Tytuvėnų sen.). Gaisro metu sudegė ir bernardinų vienuolyno antro aukšto patalpose buvęs Šiaulių vyskupijos sakralinio meno muziejus. Iš esmės visiškai sudegė tik viena pagrindinė ekspozicijos patalpa su XVI–XX a. (daugiausia XVIII–XIX a.) bažnytinio meno vertybėmis. Iki gaisro čia buvo eksponuojama 60 daiktų, iš kurių 24 kultūros vertybės buvo įrašytos į Kultūros vertybių registrą ir 1 vertybė – procesijų altorėlis su paveikslais „Nekaltojo Prasidėjimo Švč. M. Marija“ ir „Šv. Juozapas“, eksponavimui paimtas iš Tytuvėnų Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios – paskelbta bažnyčios vertingąja savybe. Sudegusi patalpa buvo įrengta vienintelėje muziejaus patalpoje su medinėmis lubomis. Jų sudegusios liekanos sukrito į vidų, kur įšalo į gesinant gaisrą vandeniu sulietus degėsius, sumišusius su stogo dangų griuvenomis, sienų tinko gabalais bei kitokiais nesudegusiais muziejaus patalpos interjero likučiais. Visos kitos patalpos buvo su mūriniais skliautais ir gesinant gaisrą buvo tik užlietos vandeniu. Po gaisro buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, siekiant nustatyti gaisro priežastis. Tyrėjams bendradarbiaujant su KPD, buvo parengta speciali Kultūros ir meno vertybių liekanų Tytuvėnų bernardinų vienuolyno patalpoje 204 (sakralinio meno muziejuje) paieškos darbų metodika ir sudaryta 4 archeologų darbo grupė (vadovas dr. G. Zabiela, J. Balčiūnas, A. Skrupskelis, A. Strazdas) atlikti tyrimams išdegusioje muziejaus patalpoje. Vėliau grupę papildė dar vienas archeologas (G. Slach), dirbantis ŠAM. Tyrimų tikslas buvo naudojant archeologinių tyrimų metodus surasti po gaisro išlikusias kultūros ir meno vertybių liekanas, užfiksuoti elementus, kurie galėtų padėti identifikuoti gaisro priežastis ir aplinkybes. Visi tyrimo darbai buvo padalyti į 2 etapus: tyrimus sudegusioje patalpoje (I etapas) ir surinktų gaisravietės liekanų tyrimus (II etapas).

Tyrimai, vadovaujantis specialiai tam parengta metodika, atsižvelgiant į ikiteisminio tyrimo keliamus reikalavimus, išdegusioje muziejaus patalpoje buvo atliekami 2012 m. kovo 12–30 d. Prieš tyrimus virš patalpos jau buvo įrengtas laikinas stogas, laikinos plombuojamos durys, apšvietimas, visą laiką tyrimų patalpą stebinčios vaizdo kameros, sudarytas radinių, buvusių muziejuje, sąrašas. Vengiant vandens

1 pav. Sudegusi muziejaus patalpa prieš tyrimus žvelgiant nuo įėjimo 2012 m. vasario 15 d. G. Zabielos nuotr.

Fig. 1. The burnt museum room prior to the investigation, as seen from the entrance on 15 February 2012

2 pav. Bendras tyrimų vaizdas 2012 m. kovo 23 d. G. Zabielos nuotr.

Fig. 2. General view of the investigation on 23 March 2012

3 pav. Susislydę eksponatai ant grindų in situ. A. Strazdo nuotr.

Fig. 3. Melted exhibits in situ on the floor

iš sušalusio ledo ir į patalpą per sudegusias lubas patekusio sniego prasiskverbimo į pirmo aukšto patalpas pavojaus, sudegusi patalpa nebuvo dirbtinai šildoma (1 pav.).

Tyrimai pradėti pašalinant stambias konstrukcijas. Muziejaus patalpoje be archeologų dirbo ir 2 pagalbiniai darbininkai, kurių užduotis buvo nurinkti stambias griuvenas (čerpių gabalus, nuo sienų nukritusį tinką), patalpos apšiltinimo medžiagas ir panašius stambius šiuolaikinius daiktus. Apie 85 m^2 dydžio muziejaus patalpa buvo suskirstyta 1x1 m dydžio kvadratais. Iš viso buvo 95 kvadratai (dalis jų buvo mažesni nei 1x1 m dydžio). Tyrimai buvo vykdomi kvadratais, pradedant nuo įėjimo į patalpą vietos ir taip ją palaipsniui plečiant tolesnių sienų link (2 pav.). Visi *in situ* pastebėti radiniai buvo fotografuojami ir fiksuojami plane masteliu 1:20. Visi kiekvieno kvadrato radiniai su pažymėta metrika buvo dedami į atskirus maišelius ar dėžutes ir po darbo dienos atiduodami ikiteisminį tyrimą vykdžiusiam tyrėjui. Kiekvieno kvadrato degėsiai, išskyrus stambias griuvenas, buvo dedami į atskirus konteinerius, kurie buvo plombuojami ir saugomi atskiroje patalpoje. Šį konteinerių turinį buvo numatyta sijoti ar plauti antrame tyrimų etape.

Pirmojo tyrimų etapo metu buvo ištirta visa patalpa, iki grindų lygio išvalytas visas

gaisro metu susidaręs sluoksnis. Aptiktos visos 8 muziejaus ekspozicijų salėje prieš gaisrą stovėjusių ekspozicinių spintų vietos. Jas žymėjo perdegusios ir ant grindų susmukusios spintelių apatinės plokštės. Sudegusių kultūros vertybių likučiai koncentravosi apie šių spintų vietas. Reikia pastebėti, kad dauguma radinių jau buvo pakeitę savo pirminę, po gaisro buvusią padėtį, nes tuoj po gaisro, tą pačią dieną, sakralinio meno muziejaus darbuotojai „kasinėjo" buvusių ekspozicinių spintų vietas, ypač tas, kur buvo vertingiausi eksponatai. Buvo perkastos bent 6 ekspozicinių spintų vietos ir surinkti pastebėti eksponatai ar jų fragmentai. Tik šalia vienos „kasinėtos" spintos, buvusios tirtos patalpos vidurinėje dalyje, ant grindų pirminėje vietoje aptikti 2 susilydę eksponatai (3 pav.). Sprendžiant iš tyrimų, muziejaus darbuotojų liko neliestos 2 kampinės ekspozicinės spintos. Greičiausiai todėl, kad šiose spintose buvo tik altoriaus varpeliai ir bažnytiniai drabužiai. Be ekspozicinėse spintose buvusių kultūros vertybių, muziejaus patalpoje buvo ir kitų eksponatų, kurių muziejaus darbuotojai nerado ar neieškojo. Tyrimų metu aptiktas Švč. Mergelės Marijos paveikslo aptaisas mažiau nukentėjęs, nes gaisro metu atsidūrė po drožlių plokšte, ant kurios jis buvo pritvirtintas (4 pav.). Palyginti neblogai išliko ir antepedijus, atsidūręs po Švč. Mergelės Marijos paveikslo aptaisu (5 pav.). Tyrimų metu aptiktos ant drobės tapyto ir ant lentų pagrindo įtempto paveikslo „Jėzaus krikštas" liekanos (6 pav.), ant drobės tapyto kito paveikslo „Trys karaliai, garbinantys Kūdikėlį Jėzų" liekanos (7 pav.). Tuo tarpu muziejaus ekspozicijų salėje buvusios ir ant grindų stovėjusios 2 alavinės žvakidės visai išsilydė, liko tik alavo blynai ir atskiras žvakidės dalis tvirtinę metaliniai strypai (8 pav.). Aptiktos ir prie lubų buvusios pritvirtintos Amžinosios ugnies lempos dalys (9 pav.).

Tyrimų metu neaptikta gaisro metu patalpoje buvusio ant drobės tapyto paveikslo „Šventoji Šeima su Šv. Antanu" liekanų. Tai galima būtų paaiškinti tuo, kad šis paveikslas kabojo nišoje ir nenukrito, o tiesiog sudegė kabėdamas ant sienos. Jo vietoje, nišoje ant kabliuko liko kabėti tik metalinė viela, ant kurios ir buvo pakabintas šis paveikslas. Rastos ir dviejų pro-

4 pav. Švč. Mergelės Marijos aptaisas in situ iš nugarinės pusės nuėmus drožlių plokštę, prie kurios jis buvo pritvirtintas. A. Strazdo nuotr.

Fig. 4. The riza of the Virgin Mary in situ after the chipboard to which it had been attached had been removed

5 pav. Antepedijus pakėlus jį nuo grindų. A. Strazdo nuotr.

Fig. 5. An antependium that has been lifted off of the floor

6 pav. Paveikslo „Jėzaus krikštas“ liekanos in situ. A. Strazdo nuotr.

Fig. 6. The remains of the painting, 'Jesus Christ' in situ

7 pav. Paveikslo „Trys karaliai, garbinantys Kūdikėlį Jėzų“ liekanos in situ. A. Strazdo nuotr.

Fig. 7. The remains of the painting, 'The Three Kings Worshiping the Baby Jesus' in situ

cesijų altorėlių, buvusių ekspozicijų salėje, bei bažnytinių drabužių liekanos.

Tyrimų metu surastos ir muziejaus darbuotojų gaisro dieną surinktos ekspozicijų salėje buvusios meno vertybės ar jų fragmentai atmeta radinių vagystės prieš gaisrą ir tyčinio gaisro galimybę, nes galima sakyti, kad buvo aptikti visų muziejuje buvusių radinių fragmentai. Be to, galima teigti, kad gaisras prasidėjo ne muziejaus salėje. Šią išvadą patvirtintų čerpių fragmentai ar apšvietimo elementai, buvę pritvirtinti prie lubų ir gaisro metu atsidūrę po ekspozicinių spintelių sienelėmis ir paveikslų liekanomis. Galima teigti, kad pirmiausia nudegė virš muziejaus patalpos buvęs stogas ir medinė perdanga ir tik pradėjus čerpėms kristi į muziejaus patalpą, sudužo ir sugriuvo ekspozicinės spintos ir nukrito ant sienų kabėję paveikslai bei kitos kultūros vertybės (10 pav.).

Po pirmojo tyrimų etapo atmetus kultūros vertybių vagystės ir tyčinio gaisro galimybę, antrame tyrimų etape nutarta sijoti ne visų kvadratų degėsius, o tik tų, kurie buvo ekspozicinių spintų su vertingiausiais eksponatais vietose. 2012 m. rugpjūčio 2–3 dienomis buvo išsijoti ir perplauti 8 kvadratuose (4H, 4I, 5E, 5F, 5G, 5H, 5I, 6G) surinkti degėsiai. Šių darbų metu dar buvo aptikta smulkių eksponatų fragmentų – susilydžiusių ir apdegusių metalinių detalių bei apdegusių stikliukų ir akmenukų, kuriais buvo puošti (inkrustuoti) 5 ekspozicijoje buvę eksponatai (4 monstrancijos ir 1 komuninė).

Archeologinių tyrimų metodo taikymas tiriant sudegusią Šiaulių vyskupijos sakralinio

8 pav. Žvakidės metalinis strypas ir alavo blynai prie jo in situ. A. Strazdo nuotr.

Fig. 8. A candlestick's metal strip and tin discs near it in situ

meno muziejaus patalpą ne tik leido surinkti ir kruopščiai dokumentuoti ikiteisminiam tyrimui reikalingą medžiagą, bet ir parodė šių metodų taikymo galimybes praeities stichinių nelaimių interpretacijoje, įgalino sukurti ir praktikoje išbandyti tokių tyrimų metodiką. Visa tai bei aptiktos ir kruopščiai atkastos sudegusių vertybių liekanos leido nors maža dalele kompensuoti tą didžiulį patirtą Lietuvos kultūros paveldo nuostolį.

The investigation of the burnt sacral art museum in Tytuvėnai

A fire occurred on 26 January 2012 in the Tytuvėnai Church of the Virgin Mary and monastery complex (Kelmė District), in which the sacral art museum of the Diocese of Šiauliai had been founded. The main exhibition room with 60 16th–20th-century ecclesiastic art objects (Fig. 1) burnt completely. In conducting a pretrial investigation and determining the cause of the fire, the KPD formed an archaeologist work group (of five people in all), who inves-

9 pav. Amžinosios ugnies lempos fragmentai in situ. A. Strazdo nuotr.

Fig. 9. Fragments of an eternal lamp in situ

10 pav. Sudegusi muziejaus patalpa po tyrimų 2012 m. balandžio 4 d. Ant sudegusių grindų matyti šviesesnės keturkampės dėmės – ekspozicinių spintų vietos. G. Zabielos nuotr.

Fig. 10. The museum's burnt room on 4 April 2012 after the investigation. Lighter square stains, the sites of the display cabinets, are visible on the burnt floor

tigated the fire site using archaeological methods during 12–30 March 2012 (Fig. 2). After removing the large objects, the fire site layer was investigated by marking out grids, recording all of the discovered objects, and placing the burnt material in containers. The sites of all eight of the display cabinets that stood in the museum's exhibition hall prior to the fire were discovered during the investigation. The majority of the surviving remains of the exhibits were found near them (Fig. 3–9). It was determined that the fire had entered the exhibition room (Fig. 10) through the ceiling and no exhibits which had burnt or melted into small metal droplets were found during the investigation. The subsequent wet sieving of the burnt material from the most promising sections, which allowed the small metal droplets and fragments of burnt glass and stones to be collected, confirmed that such melting had occurred.

1 pav. Partizanų ryšininkų Sajų sodyba žvelgiant iš PV. G. Lukošaičio nuotr.

Fig. 1. The family farmstead of the partisan courier Sajus, as seen from the SW

Gediminas Petrauskas,
Vykintas Vaitkevičius

Lietuvos partizanų ryšininkų Sajų sodybos Balandiškyje tyrimai

2012 m. rugpjūčio 19 – lapkričio 25 d. Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdžio iniciatyva suburta tyrėjų grupė tyrinėjo Lietuvos partizanų ryšininkų Sajų sodybą Balandiškyje (Radviliškio r.; Grinkiškio sen.) (UK 30371) (1 pav.).

Sodybą (*Sajinę*, *Sajus*) išparceliuoto Pašušvio dvaro žemėje, ant nedidelės, 1–2 ha ploto kalvos 1924 m. įkūrė Lietuvos kariuomenės savanoris Stanislovas Sajus (1895–1965), gavęs iš valstybės 11,8 ha žemės už dalyvavimą Lietuvos Nepriklausomybės kovose (*LCVA*, f. 1250, ap. 4, b. 4/445; *LYA*, f. K–1, ap. 58, b. 23454/3). Kalva Š kryptimi kyla iš nedidelio bevardžio upelio slėnio. Iš R ir V pusės ji nuolaidi, pakraščiai numelioruoti, ilgą laiką buvo ariami; Š ribą ženklina antrasis bevardis vasaromis išdžiūstantis upelis, tekantis V kryptimi.

